

ВНУТРІШНІЙ АСПЕКТ ПОСТАТІ МАКЛЕНИ ГРАСИ В ОДНОЙМЕННІЙ П'ЄСІ МИКОЛИ КУЛІША

Цепа О.В.

Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка

У статті увиразнено актуальність дослідження художнього світу Миколи Куліша. Висвітлено основні орієнтири сучасної української філологічної науки стосовно постаті та спадщини митця. Обґрунтовано доцільність застосування проблеми автора до змістових і формальних аспектів п'єси «Маклена Граса». З'ясовано специфіку художньо втіленого набутого і сподіваного життєвого досвіду ключової дійової особи драми. Акцентовано на перспективних напрямках дослідження відповідного матеріалу.

Ключові слова: проблема автора, внутрішній світ, зовнішній світ, якості характеру, життєві цінності.

Постановка проблеми. «Світ Куліша заснований на міцних засадах моралі. Він знає, що таке провина і кара. Надії на соціальні перетворення й справедливості привернули серце Куліша до революції. Переконавшись у їхній ілюзорності, він не стає циніком. Не дозволяє собі цього. Тим він – як людина і виглядає наївним на тлі заповзятих графоманів та цинічних заробітчаних тих часів... Його прямотушність як лакмусовий папірець проявляє штучність, робленість, нечесність інших, безвідповідальну гру в літературу. Це не означає, що Куліш не робив помилок, ... він мав свої вади й підлягав упередженню часу, проте у засадах своїх людських та письменницьких суджень незмінно лишався людиною совісною, – і тим протидівав, як міг, духовним деформаціям сучасності» [8, с. 424], – так свого часу написала літературознавець Наталя Кузякіна, яка понад три десятиліття досліджувала життєву і творчу долю відомого драматурга. Як гідний приклад дослідницької толерантності стосовно суті та ролі митця в непростих умовах суперечливої доби, такий висновок-роздум стає плідним джерелом чергових спроб наближення до таємниці життєвого світу Миколи Куліша. Дослідницькі пошуки актуалізують і унікальне самовизначення характеру письменника – «життєрадісний скептик» [8, с. 319], і своєрідна тональність його художнього світу – «трагедійність світобачення, яке поступово перетворюється на трагікомічне, трагіфарсове, що визначає взагалі тип сучасної культури» [4, с. 685].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті зазначених орієнтирів маємо праці монографічного характеру (Я. Голобородько [2], Н. Кузякіна [8] та ін.), ґрунтовні розвідки, предметом дослідження яких є окремі аспекти емпіричного буття чи нюанси художнього світу Миколи Куліша (М. Кореневич [6; 5], Л. Куденко [10], В. Панченко [13], О. Поляруш [15], В. Працьовитий [16], Л. Танок [18] та ін.).

Наразі актуальними є аналітично-пошукові кроки, спрямовані як на переосмислення всього того зі спадщини та біографії митця, що так чи інакше зазнало своєрідного «нальоту часу», так і відкриття-осмислення досі невідомого чи маловідомого. У цьому зв'язку назвемо п'єсу «Маклена Граса», дослідницький інтерес до якої зумовлений як найтрагічнішими переживаннями митця під час її створення та підготовки до сценічного втілення, так і самим фактом утра-

ти й подальшого відновлення з російських перекладів авторського – україномовного – варіанту. Отож, на матеріалі п'єси «Маклена Граса» фахівці від філології в останні роки обґрунтовували: деміфологізацію радянських міфів (І. Лисенко [11]), домінуючу символіку (Т. Плахтій [14]), міфологему дитини (І. Кремінська [7]), внутрішню колізію героя (А. Матющенко [12]), сценічну постановку (Л. Салімонович [17]), особливості вивчення (С. Жила [3]) тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Уважаємо, що змістово-формальні сфери п'єси Куліша «Маклена Граса» отримують нові різнопланові нюанси спостережень, за умови застосування новітніх концепцій і методологій, сформованих на основі актуальних проблем філологічної науки. Саме тому в цій статті пропонуємо, використовуючи розроблену нами в межах проблеми автора концепцію інтегрованого підходу до художньо закованої особистості (Див. розлогіше: [19, с. 67-78]), системно дослідити внутрішній аспект ключової дійової особи драми – особливості презентувань/самопрезентувань (зображень/самозображень, оцінок/самооцінок, очікувань/самоочікувань) як свідчень набутого і сподіваного життєвого досвіду.

Мета статті. Зосереджуючись на експліцитному та імпліцитному рівнях тексту, що в ньому автор осмислює драму людини в добу соціальних потрясінь, з'ясуємо, якими гранями й наскільки глибоко привідкривається для реципієнта внутрішній світ головної постаті, приреченої на складні випробування в дисгармонійних умовах.

Виклад основного матеріалу. Одним із нюансів, вагомих у сенсі пізнання особистості Маклени Граси, є пов'язана з її віковою характеристикою/самохарактеристикою авторська інтрига. Із першого епізоду в реципієнта складається враження, що перед ним – доросла дівчина: вона не лише заклопотана недитячими справами («Поки рано – на канави змотаємось. Може, що знайдемо. Ти – три сочки, я – кістки чи картоплю, зваримо. Адже сьогодні татові на фабрику» [9, с. 328]), але й залучена до важливих таємниць тогочасного соціуму («Дорогою я тобі розкажу щось страшенно цікаве. Про що агітатор учора на таємних зборах розповідав, товариш Окрай» [9, с. 329]).

Надалі зі слів Анелі Зброжек стає відомо, що Маклена працювала на фабриці. Більше того, вона має вже сформовану, головним чином під впливом «товариша Окрая» [9, с. 341] (до речі, образ цього

комуніста, котрий фігурує в тексті в основному «за кадром», стає свідченням того, як легко поширювались ідеї про соціальну рівність і братерство в часи соціально-політичних катаклізмів, як введено вербувались приречені на виживання люди), громадянську позицію щодо панівних класів: «...пани нас більше люблять, коли ми голодні, хоча самі вони тільки тоді добрі, як сплять» [9, с. 341]. Маклена впевнено озвучує власні політичні вподобання і життєві мрії, категорично заявляє про готовність до самопожертви заради здійснення очікуваного: «І вийду заміж за більшовика, от! Навіть мрю. До криміналу піду! В одиночній камері буду» [9, с. 341].

Згодом стаємо свідком, як донька по-дорослому розповідає Стефану Грасі про напружену ситуацію в місті («Сама фірма застрайкувала. А ту, що ви казали, кустарна – закрили. Хазяїн утік. Не заплатив робітникам за цілий місяць. За матеріали також, і втік...») [9, с. 354]), як переймається долею Зброжекової покоївки, якій загрожує звільнення. Макленина активність, громадянська небайдужість підсилені враженням від арешту Окрая. Дівчина не сприймає покору і терпіння, уважає останнє, цитуючи того ж таки товариша Окрая, «найкращим сідлом для пана», котре «лише перетре хребет...» [9, с. 354].

І лише епізод, коли Маклена вирішила здобути грошей, аби звільнити родину від тирана Зброжека, розставляє всі акценти щодо її віку. Ми дізнаємось, що перед нами – «ще маленька і така худа» [9, с. 362] тринадцятирічна дівчинка. Якщо до цього епізоду думки і вчинки Маклени могли не видатись якимись особливими, то тепер усі її кроки сприймаються дещо інакше, адже перед нами маленька людина, якій у непростих життєвих обставинах – родинних (утрата матері, випробування голодом і хворобами) і соціально-політичних (інфляція, банкрутство, страйки, безробіття тощо) – завчасно прийшлося подорослішати.

Уже з першого епізоду п'єси реципієнт бачить душевну красу Маклени, яку, здається, не здатний затьмарити жодний життєвий дискомфорт. Навіть у неможливій ситуації вона залишається доброзичливою, відкритою до принад довколишнього: «Поглянь, який ранок сьогодні! А сонечко яке! ...Он і Кундель уже встав. Вигрівається... Кунделіку! Здоров був!» [9, с. 328].

Очевидно, одним із потужних джерел такого життєсвіту дівчинки є духовна енергія роду, підтримувана казковою мрією-пам'яттю про найріднішу людину: «А ондечки гуси летять. І які! Чисто як у казці. Пам'ятаєш – мама нам оповідала?.. (наспівує мелодію з казки про Івасика-Телесика)» [9, с. 328]. Щоправда, згодом Маклена в розмові з маклером Зброжеком скаже: «Мама Христинку народила і вмерла» [9, с. 330]. Отже, лексемою «пам'ятаєш» Маклена активує не їхні спільні спогади, а всього-на-всього ділиться з молодшою сестрою власною пам'яттю про нееньку, інтуїтивно залучаючи Христинку до живильної материнської енергії. Саме ж обігрування казкового мотиву про Івасика-Телесика не лише засвідчує артистизм дівчини, її здатність театралізувати звичну життєву ситуацію, але й набуває ознак символу материнського начала, що його за правом старшинства інтуїтивно перейняла

Маклена. Відправляючись на вбивство Зброжека, Маклена передбачає ймовірність трагічного фіналу, а тому дає материнські настанови вже Христинці, котра за таких обставин закономірно мала б перейняти роль берегині роду: «От я вже й іду, Христинко! Якщо мене довго-довго не буде, щоб ти знала... сіль в горнятку за піччю, у вузлику – трошки круп. Звариш батькові й собі. (Пішла, вернулась.) Сіль тримай за піччю, щоб суха була, а якщо знадобиться, візьми отак пучку (показала як), під чисту ганчірку й пляшкою на столі трошки, пляшкою потри. Та дивись, не розбий. Адже нею ще мама терла! (Подивилась на пляшку й вийшла)» [9, с. 383]. Зрештою усвідомлення відповідальності за долю найменших і найбезправніших у сім'ї, усепоглинаюче прагнення полегшити їхні життєві страждання привнесуть в особистісну та родинну ауру дівчини непросту енергетику.

Ми стаємо свідком і чималого внутрішнього дискомфорту Маклени. Її природно душевну гармонію своїм зневажливим ставленням порушить маклер Юзик Зброжек. Грубе приниження людської гідності («Бо ти не вмієш думати – з батьків твоїх, з діда-прадіда» [9, с. 329]), безжалісне руйнування дитячої казкової мрії («...ну для чого тобі чіпати, не подумавши, гусей? Твої вони, чи що?...А ти не подумала, що це, може, ще й не гуси, а журавлі чи лелеки...») [9, с. 329]) породжують адекватні ситуації психічні реакції: спочатку в її голосі вчувається іронія («Пан Зброжек уже не спить, сидить над нами, на ганку. І ми заважаємо панові сидіти, розумієш?» [9, с. 329]), далі автор зауважує в ремарках, що вона «найжачилась», а відтак вже почала говорити «раптово нервово, з хворобливою люттю» [9, с. 330].

Отримавши поразку у словесному двобої з цинічним маклером, Маклена сповна відіграється на його доньці Анелі. Почувши щодо себе чимало принизливих характеристик (безробітна, «неввічлива, груба, зухвала» [9, с. 338]; «Ростеш ти, наче кропива на пустирі» [9, с. 339]; «...ти – ніби їжак» [9, с. 339]), пропозицій (бути покоївкою одруженої Анелі), навіть пророкувань-побажань («Чом ти не запишиєш до сестринства найсолодшого серця Ісуса? Краще вже тобі бути вічною нареченою. Все одно ти не спизнаєш справжнього й чистого кохання... Так ти й проживеш боса. ...У таких нещасних спальня часто буває, як у Магди, на вулиці» [9, с. 339]), Граса не втрачає самовладання. Акцентуючи на вічному безробітті панівних класів, зауважуючи посередність «роздягнених» [9, с. 339] панночок, вона демонструє розумову кмітливість, спостережливість. Епізод, коли Маклена віддає собаці Кунделю Анеліні «щедрий» кошик з їжею, засвідчує її людську гідність.

Сцена батьківського приниження перед Зарембським та ймовірність повторення ситуації перед Зброжеком збурили все ество гордої дівчини. Вона не лише сміливо називає маклера «тираном» [9, с. 361], але й сповнена рішучості в намірі звільнити родину від цієї залежності. Підживлюючи обуренням і ненавистю до Зброжека власну готовність змінити на краще життя сестри і батька, вона наважується на непростий крок: «...так, як Ванда зробила – і заробила! Стала отак і – хоч як страшно було і сором-

но, – *дивилася на чоловіків»* [9, с. 362]. Скаже-на суміш інстинктивного всеохопного бажання за будь-яку ціну здобути гроші і певного усвідомлення реальних перешкод спровокувала запуск непояснених (очевидно, через ірреальну природу) внутрішніх механізмів самозахисту – в останню хвилину «... (наче її щось відкинуло) *Ні!.. Не треба!.. Не можу я!.. (Чимдуж біжить у двір). Не можу!*» [9, с. 366].

Вагомою в аспекті характеристики Маклени є її знайомство і розмова з польським музикантом Ігнацієм Падуурою, що, відрікшись від світу, де «нездарі-ремісники... грають на казенних струнах улесливі симфонії диктаторові» [9, с. 368], оселився в буді собаки Кунделя. Напрочуд розвинена інтуїція дівчинки знаходить своє вербальне вираження в «*наївно простих, але вбивчих запитаннях*» [9, с. 367] («*Ах, це ви?.. Що грали на дудці перед паном Зарембським?*» [9, с. 367]; «...*якби це була буда Пілсудського – скажіть, хіба він пустив би вас?*» [9, с. 368]), котрі стали індикатором для колишнього й теперішнього життя Падури. Надалі все більше пересвідчуємося, що автор не просто зводить життєві шляхи цих двох персонажів. Один із них – дзеркальне відображення іншого на певному життєвому шляху. Згадаймо коментар Падури стосовно слів Маклени про її наміри «*майнати через цей мур*», піти «*у революціонери*», битися «*за соціалізм*»: «*Це, та fille, мої юнацькі фантазії та мрії. А ти їх мені сьогодні повторюєш. Сьогодні, коли я вже виріс із них і знаю, що соціалізм – це буде лише друга після християнства світова ілюзія...*» [9, с. 370]. Як бачимо, для одного з них – старшого і досвідченішого – це шанс критично переоцінити себе і власну життєву позицію. Для іншої – юної і наївно відкритої до всього нового – це поки що лише черговий етап світоглядного і духовного пізнання людей і світу. Трагічні обставини життя, «рицарська» привабливість вчинків і слів товариша Окрая, помножені на максималізм віку, зробили непохитною віру Маклени в ідеї соціалізму. Вона, як у свій час і юний Ігнацій, символізує те ідейне покоління, що в силу різних вагомих причин палко прагнуло революційного перетворення суспільства на засадах справедливості і гуманізму. Натомість Падура, для якого тепер «*минули і революції, і соціалізм, і комунізм*», який сприймає світ буденно (для нього «*сонце – як місяць, а місяць – як півсковорідки*» [9, с. 373]), уособлює тих трагічних романтиків, що їх поява в кожній епосі стає майже закономірною. Цей образ, на нашу думку, виразно «працює» і на розкудування підтекстової інформації щодо ймовірного майбутнього Маклени. Куліш «з надзвичайною психологічною переконливістю розкриває процес народження революціонера, який неминуче пов'язаний зі злочином не тільки проти інших, а й проти себе – з морально-психічною деформацією. Стаючи професійною революціонеркою, Маклена забуває про свою любов до близьких, утрачає сім'ю, домівку й урешті свою душу» [12, с. 25].

Виразним акцентом у довершенні образу неординарної Граси стає момент, коли Маклена бере нележку в усіх аспектах місію – бути вершителем правосуддя і відновлення справед-

ливості. Ставши мимовільним свідком не лише чергового приниження батька перед маклером, але й цинічної пропозиції від останнього – убити його, переживши високоградусне обурення і відчай від власного безсилля перед зухвалим окремим «*хазяїном*» та йому подібними («*Ох, які ж ви тирані! (Захиталася, ніби від зубного болю) Дракони! Ні!.. Дракони лише в казках були – з трьома, з шістьма головами. А у вас усіх одна голова, маленька голівка, як у глиста. Ви такі великі, великі глисти! О коби можна було б вас усіх розчавити! Коби можна було!..*» [9, с. 380]), вона зрештою отримала право розправитись із «негідником», що «заподіяв людям за своє життя багато лиха», що «заробляв, гнав монету з квартир, кохання, води, навіть з повітря» [9, с. 375]. У ніч перед здійсненням так званої «угоди» вона шукає відповіді на ключове для неї запитання – «*Вбити чи не треба...?*» [9, с. 387]. Уявне звертання до товариша Окрая, діалог із музикантом Падуурою, словесна перепалка з самим замовником, факт його вбивства стають своєрідними етапами її духовного гартування: від чіткого ствердження невід'ємного права на життя («*Я теж хочу вийти з підвалу, ось за цей мур, але в життя, а не на цвинтар*» [9, с. 388]) та власного діяльнісного орієнтиру («*Я піду в революціонери*» [9, с. 393]) до непохитної впевненості у власній перемозі над обставинами («*Перекажіть, що я повернуся! Неодмінно!*» [9, с. 396]). Попри миттєве оптимістичне враження реципієнта від дозрівання внутрішньої сили дівчинки-підлітка, останні репліки і ремарки все ж «сповнені тривоги й невизначеності... П'єса завершується, але трагедія людини в дисгармонійному суспільстві продовжується» [1, с. 28].

Висновки і пропозиції. Отже, ми за допомогою інструментарію дослідження так званого «внутрішнього світу», розробленого в межах концепції інтервованого підходу до художньо вираженої особистості, з'ясували специфіку презентувань/самопрезентувань ключової дійової особи п'єси «Маклена Граса». Інтерпретація зображень/самозображень, оцінок/самооцінок, очікувань/самоочікувань Маклени дала змогу систематизувати втілену в тексті інформацію про вік героїні («доросла» дівчинка-підліток), якості її характеру (душевна краса, артистизм, розвинена інтуїція, кмітливість, людська гідність, гордість, рішучість, відповідальність тощо), життєві цінності, в епіцентрі яких очевидними стали і самопожертвна турбота про сім'ю, і громадянська активність та самовіддана боротьба за суспільство, побудоване на демократичних засадах тощо.

Оскільки наші міркування пов'язані лише з одним із аспектів художньо вираженої особистості, переконані, що суттєво доповнити отримані спостереження можливо за умови з'ясування специфіки й так званого «зовнішнього світу» героїні – системного обґрунтування особливостей її бачення, осмислення і ставлення до довколишнього. Висвітлені ж нами результати аналізу/інтерпретації можуть бути суттєвим доповненням чи підґрунтям для ряду інших методик або концепцій дослідження образної системи п'єси «Маклена Граса» Миколи Куліша.

Список літератури:

1. Голобородько Я. Духовний подіум Миколи Куліша / Я. Голобородько // Куліш Микола. Вибрані твори / Упорядкування текстів, передмова Я. Ю. Голобородько. – Харків: Веста: Видавництво «Ранок», 2003. – С. 3-32.
2. Голобородько Я. Ю. Художньо-естетична цивілізація Миколи Куліша: [монографія] / Я. Ю. Голобородько. – Херсон: Херсон. держ. пед. ін-т, 1997. – 314 с.
3. Жила С. Особливості вивчення п'єси М. Куліша «Маклена Граса» / С. Жила // Українська література в загальноосвітній школі. – 2001. – № 5. – С. 39-46.
4. Історія української літератури ХХ століття. У 2 кн. – Кн. 1: 1910-1930-ті роки: Навч. посібник / За ред. В. Г. Дончика. – 2-ге вид. – К.: Либідь, 1994. – 784 с.
5. Кореневич М. Типологія та поетика драм Миколи Куліша у контексті європейської «нової драматургії»: Автореферат дис. ... канд. філол. наук: 10.01.05 / М. Кореневич. – Київ, 2001. – 21 с.
6. Кореневич М. Маска справжня й уявна (Гротесковість драматургії Миколи Куліша) / М. Кореневич // Слово і Час. – 2000. – № 11. – С. 32-37.
7. Кременська І. М. Міфологема дитини в драмі М. Куліша «Маклена Граса» [Електронний ресурс] / І. М. Кременська. – Режим доступу: <http://bit.ly/2tU0gXr>
8. Кузякіна Н. Траєкторії доль / Н. Кузякіна. – К.: Темпора, 2010. – 640 с.
9. Куліш Микола. Вибрані твори / Упорядкування текстів, передмова Я. Ю. Голобородько. – Харків: Веста: Видавництво «Ранок», 2003. – 400 с.
10. Куценко Л. Куліш у Зінов'євську / Л. Куценко // Слово і час. – 1992. – № 4. – С. 87-91.
11. Лисенко І. «Маклена Граса» Миколи Куліша: до питання деміфологізації базових радянських міфів / Інна Лисенко // Гуманітарний вісник ДВЗН «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»: Науково-теоретичний збірник. – Тернопіль, 2006. – С. 398-404.
12. Матюченко А. «...Розмова людини з самим собою про зраду й смерть»: «Маклена Граса» і «Патетична соната» Миколи Куліша: аспект внутрішньої колізії героя / А. Матюченко // Дивослово: Українська мова й література в навчальних закладах. – 2004. – № 10. – С. 24-28.
13. Панченко В. Арки і шибениці (драматургія М. Куліша) / В. Панченко. – Кіровоград, 1997. – 40 с.
14. Плахтій Т. Поетика драм М. Куліша: традиції та новаторство. Цикл статей [Електронний ресурс] / Т. Плахтій. – Режим доступу: <http://ruthenia.info/txt/biletskv/plahtt/ukc.html>
15. Поляруш О. Кризь час і простір. До глибин художнього слова / О. Поляруш. – Кіровоград: КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. – С. 45-83.
16. Працьовитий В. С. Український національний характер в драматургії Миколи Куліша / В. С. Працьовитий. – Л.: Світ, 1998. – 182 с.
17. Салімонович Л. «Я вибираю Березиль...»: [про постановки Л. Курбасом п'єс «Мина Мазайло», «Народний Малахій», «Маклена Граса»] / Л. Салімонович // Україна молода. – 1993. – 30 квіт. – С. 8.
18. Танюк Л. Драма Миколи Куліша / Л. Танюк // Куліш М. Г. Твори: в 2 т. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 1: П'єси / Упоряд., підгот. текстів, вст. стаття та коментар Л. С. Танюка. – С. 3-35.
19. Цепя Олександра. Образ автора в поезіях Тараса Шевченка до заслання: монографія / Олександра Цепя. – Кіровоград: ПП «Центр оперативної поліграфії» «Авангард», 2014. – 260 с.

Цепя А.В.

Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка

ВНУТРЕННИЙ АСПЕКТ ФИГУРЫ МАКЛЕНА ГРАССА В ОДНОИМЕННОЙ ПЬЕСЕ НИКОЛАЯ КУЛИША

Аннотация

В статье выражено актуальность исследования художественного мира Николая Кулиша. Освещены основные ориентиры современной украинской филологии относительно фигуры и наследия художника. Обоснована целесообразность применения проблемы автора к содержательным и формальным аспектам пьесы «Маклена Грасса». Выяснено специфику художественно воплощенного приобретенного и ожидаемого жизненного опыта ключевого действующего лица драмы. Акцентировано внимание на перспективных направлениях исследования соответствующего материала.

Ключевые слова: проблема автора, внутренний мир, внешний мир, черты характера, жизненные ценности.

Tsepa A.V.

Central Ukrainian Pedagogical V. Vinnichenko's University

THE INTERNAL ASPECT OF THE PERSONALITY OF MALENY GRAZA IN THE SAME PLAY WRITTEN BY MYKOLA KULISH

Summary

The relevance of the study of the artistic world of Mykola Kulish shown in the article. Main orientations of modern ukrainian philology concerning the figure and heritage of the artist lit. The usefulness of the author's problems to substantive and formal aspects of the play «Malena Graza» is justified. Specifics artistically embodied purchased and the expected life experiences of a key actor in the drama known. The attention is focused on promising areas of research related material.

Keywords: the problem of the author, the inner world, the outside world, qualities of character and values.